

Żyromski Marek, rec. książki: Richard Duncan-Jones, *Structure and Scale in the Roman Economy*, Cambridge, Cambridge University Press, 1990, ss. XVI, 245, „Balcanica Posnaniensia. Acta et Studia” 1995, t. 7, s. 396–398.

<https://doi.org/10.14746/bp.1995.7.43>

<https://pressto.amu.edu.pl/index.php/bp/article/view/54242>

Instytucją przechowującą materiały źródłowe jest Biblioteka Collegium Historicum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.

<http://bch.amu.edu.pl>

Zadanie zostało zrealizowane w ramach konkursu „Społeczna odpowiedzialność nauki II – Wsparcie dla bibliotek naukowych”. Projekt zatytułowany „Digitalizacja archiwalnych wydań czasopism naukowych zgromadzonych przez Bibliotekę Coll. Historicum UAM”. Projekt dofinansowany ze środków budżetu państwa, przyznanych przez Ministra Nauki w ramach Programu Społeczna odpowiedzialność nauki II. Wsparcie dla bibliotek naukowych (umowa nr BIBL/SP/0092/2024/02 z dnia 05.12.2024). Całkowita wartość projektu: 247 236,00 zł. Kwota dofinansowania: 220 836,00 zł.

The institution storing the source materials is the Library of the Collegium Historicum of the Adam Mickiewicz University in Poznań.

<http://bch.amu.edu.pl>

The task was carried out within the framework of the competition “Social Responsibility of Science II – Support for Scientific Libraries”. The project entitled “Digitization of archival editions of scientific journals collected by the Library of the Coll. Historicum of Adam Mickiewicz University”. The project was co-financed from state budget funds granted by the Minister of Science within the framework of the Programme Social Responsibility of Science II. Support for Scientific Libraries (agreement no. BIBL/SP/0092/2024/02 of 05.12.2024). Total value of the project: PLN 247,236.00. Amount of co-financing: PLN 220,836.00.

UNIwersytet
IM. ADAMA MICKIEWICZA
W POZNANIU

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Społeczna
Odpowiedzialność
Nauki II

– porównanie podboju Libanu przez Rzym z podbojem Kaukazu przez Rosję w pierwszej połowie XIX wieku (s. 62);

– porównanie, w osobnym podrozdziale, stanu bezpieczeństwa na drogach z okresem panowania tureckiego (s. 113-115);

– porównanie zadań propagandy rzymskiej i radzieckiej (s. 306).

Liczne są też w pracy różne dygresje – na przykład o Warusie i jego charakterze (s. 56-57), które można z czystym sumieniem pominąć. Chyba zbyt wiele uwagi poświęcono Judei, kosztem innych wschodnich prowincji Cesarstwa. Oczywiście, te uwagi krytyczne absolutnie nie obniżają wysokiej wartości omawianej publikacji. Książka Isaaca warta jest polecenia wszystkim interesującym się historią starożytnego Rzymu. Dzięki jasnemu i przejrzystemu stylowi narracji, mogą z niej korzystać również i niespecjaliści.

Marek Żyromski

Richard Duncan - Jones, *Structure and Scale in the Roman Economy*, Cambridge, Cambridge University Press, 1990, ss. XVI, 245.

Prezentowana książka jest jakby kontynuacją poprzedniej pracy autora pt. *The Economy of the Roman Empire. Quantitative Studies* (Cambridge 1974, 1982). Obecna pozycja jest zbiorem studiów; osiem z trzynastu rozdziałów zostało napisanych specjalnie dla tej publikacji, a pozostałe pięć to przerobione artykuły. Wskazanych trzynaście rozdziałów tworzy pięć części książki, ułożonych tematycznie:

- 1) czas i przestrzeń,
- 2) demografia i stan armii,
- 3) schematy agrarne,
- 4) świat miast,
- 5) płacenie i wymiar podatków.

Książka R. Duncan-Jonesa, jak przystało na rozważania ekonomiczne, zawiera liczne szkice (29) i tabele (51); kończy ją 6 dodatków, bibliografia (s. 223-233) i indeks. Wstęp zawiera jedynie streszczenie poszczególnych szkiców oraz bardzo pozytywną samoocenę autora: „książka ta bada podstawowe obszary rzymskiej gospodarki i sposoby ich wzajemnego powiązania” (s. 1).

Niewątpliwie najciekawsza i najobszerniejsza (4 szkice) jest część pierwsza pracy. Najpierw przeanalizowano „szybkość łączności i kontaktu przez morze w Cesarstwie Rzymskim” (rozdział pierwszy). Uwzględniono dwojakiego rodzaju materiał źródłowy: dane z Egiptu o zmianie osoby panującej w Rzymie oraz edykty z okresu późnego Cesarstwa. Informacje szybciej przesyłano w okresie letnim, w czasie wojen domowych (prawdopodobnie wieści wysyłano wtedy szybkimi galerami) oraz w drugim wieku naszej ery, co autor tłumaczy „skuteczną organizacją za panowania Antoninów” (s. 11). Niemniej wiadomość o proklamacji Galby potrzebowała prawie miesiąca (27 dni) na dotarcie do Egiptu. Dane z okresu późnego Cesarstwa wskazują na znaczne spowolnienie przesyłania informacji, mimo że niektóre edykty płynęły w „zakazym” dla żeglugi sezonie zimowym (11 listopada - 10 marca). Dane porównano z podróżami z czasów republiki weneckiej XV - XVI w. W rozdziale drugim, poświęconym zagadnieniom handlu, autor stwierdza odwrotnie proporcjonalną zależność między zaangażowaniem w działalność handlową a pozycją społeczną. Niemniej Rzymianie mogli poszczycić się i w tej dziedzinie znacznymi osiągnięciami. „Flota 120 statków, która płynęła z Egiptu do Indii w roku, w którym Strabon podróżował wzdłuż Nilu (25/4 p.n.e.), pokazuje znaczenie ówczesnego handlu z Dalekim Wschodem” (s. 33). W celu porównania R. Duncan-Jones podaje przykłady handlu kartagińskiego i rodyjskiego. Rozdział trzeci („separacja i spójność w handlu śródziemnomorskim”) prezentuje rozmieszczenie przestrzenne handlu lampami rzymskimi. Autor stwierdza istnienie wyraźnych różnic nie tylko pomiędzy zachodnią i wschodnią częścią Imperium, ale również występowanie podziału północ

– południe, w obrębie części zachodniej. „Zaprzecza to pogładowi jakoby, w dziedzinie handlu, imperium tworzyło jednolitą, zintegrowaną gospodarkę” (s. 58). Następny rozdział („stabilność i zmiana”) analizuje trzy rodzaje źródeł: inskrypcje budowlane, papirusy i monety. Okazuje się, że szczególnie cesarz Hadrian promował budownictwo; w Hiszpanii dużo zbudowano za panowania Wespazjana, a za rządów Septymiusza Sewera bardzo dużo budowli powstało w jego rodzinnym mieście Lepcis Magna. Połowa drugiego wieku to również szczyt występowania papirusów egipskich – potem zaznacza się obniżający wpływ zarazy lat sześćdziesiątych. Analiza ogromnego skarbu, odkrytego w roku 1934 w Reka Devnia w Bułgarii (Marcianopolis w prowincji Moesia Inferior), wskazuje, iż z ponad 80 tysięcy denarów, aż 11 700 pochodzi z czasów panowania Marka Aureliusza. Podane w tym rozdziale informacje, z różnych rejonów Cesarstwa Rzymskiego, jednoznacznie potwierdzają słuszność określenia „złoty wiek Antoninów” – również i w dziedzinie ekonomii.

Część druga poświęcona jest problemom demograficznym. Analiza średniej długości życia jest o tyle utrudniona, że Rzymianie mieli tendencję do podawania zaokrąglonej liczby lat, kończącej się na „0” lub „5”. Duncan-Jones napisał już kilkanaście lat temu świetny artykuł na ten temat: *Age – rounding. Illiteracy and Social Differentiation in the Roman Empire*, *Chiron* 7, 1977, s. 333–353. „Większość informacji z nagrobków jest także zniekształconych w odniesieniu do poszczególnych części spektrum wieku, lata życia w przypadku wczesnej śmierci są najczęściej dokładnie podane, podczas gdy dane o długości życia przy stwierdzonej śmierci w późniejszym wieku są wyraźnie źle reprezentowane” (s. 102). Kolejny rozdział tej części (siódmy) omawia papirusy egipskie, dotyczące poborów w armii Dioklecjana w latach 298–300. Trzecia część książki (podobnie jak czwarta i piąta) składa się jedynie z dwóch rozdziałów. Rozdział ósmy „skrótowo rozpatruje prawne różnice między schematami posiadania ziemi” (s. 121). Rzymianie wyróżniali aż sześć kategorii posiadania ziemi:

- 1) *ager publicus* – ziemia państwowa, oddawana w dzierżawę;
- 2) ziemia cesarska;
- 3) ziemia miejska;
- 4) ziemia święta;
- 5) *ager assignatus* – ziemia przydzielana przez państwo osobom prywatnym, np. weteranom;
- 6) ziemia posiadana przez osoby prywatne.

Autor analizuje też źródła literackie podające dokładny obszar posiadłości ziemskich. Drugi rozdział tej części, na podstawie cen zboża w rzymskim Egipcie, ukazuje procesy inflacyjne, szczególnie nasilone w trzecim wieku. Cena zboża w ciągu około stu lat, począwszy od okresu rządów Antonina Piusa, wzrosła trzykrotnie, a przez kolejne 50 lat (od roku 246 do lat dziewięćdziesiątych) wzrosła aż dziesięciokrotnie!

Część czwarta zajmuje się jedynie dwoma wycinkami obszernej problematyki, zasygnalizowanej w tytule „świat miast”. W rozdziale dziesiątym przedstawiono politykę poszczególnych cesarzy w stosunku do miast rzymskich. Rozdział jedenasty odpowiada na interesujące pytanie: „kto płacił za budynki publiczne?”. Okazuje się, że istniały trzy podstawowe źródła dochodów, przeznaczonych na budowę użyteczności publicznej:

- 1) praca przymusowa – jako kara za niektóre przestępstwa, tzw. *damnatio ad opus publicum*;
- 2) dochody z gruntów miejskich;
- 3) największe źródło to *summa honoraria* – płacona za objęcie urzędów municypalnych.

Autor analizuje też szczegółowo budżet dwóch afrykańskich miast: Thugga i Thamugadi.

Wreszcie ostatnia, piąta, część pracy prezentuje system podatkowy funkcjonujący w Cesarstwie Rzymskim. Autor ukazuje najpierw podatki bezpośrednie (w pieniądzu i w naturze), a potem pośrednie. Przedstawiono funkcjonowanie cel (*portoria*), a także podatki: spadkowy (5%), od sprzedaży niewolników (4%), od wyzwalania niewolników (5%) oraz – obowiązujący za panowania Augusta i Tyberiusza – podatek od sprzedaży (1%).

Książka R. Duncan-Jonesa niewątpliwie zasługuje na uwagę; należy mieć jednak świadomość tego, czego można od niej oczekiwać. Wbrew zapowiedziom umieszczonym na początku pracy,

jest ona zbiorem dość luźno powiązanych ze sobą szkiców. Opisywane kwestie bardzo rzadko łączą się ze sobą w większe tematyczne całości. Nie tylko nie jest to praca syntetyczna, ale prawie nie występują w niej odniesienia do ogólnych koncepcji, opisujących gospodarkę i społeczeństwo starożytnego Rzymu. Z drugiej strony omawiana pozycja jest cenna właśnie z uwagi na jej analityczny charakter. Przedstawia ona możliwości zastosowania metod analizy demograficznej, ekonomicznej do badania materiału historycznego. Wiele ustaleń autora może i powinno być wykorzystywanych przez badaczy antyku, na przykład informacje dotyczące szybkości przesyłania informacji mają zasadnicze znaczenie dla badania historii politycznej i militarnej świata rzymskiego. Największa część rozważań dotyczy jednak szczegółowych kwestii funkcjonowania rzymskiej gospodarki. Niewątpliwie powinny one zostać uwzględnione w każdej przyszłej monografii ekonomiki rzymskiej. Omawiana publikacja przeznaczona jest raczej dla specjalistów, a przynajmniej dla osób posiadających podstawową wiedzę o funkcjonowaniu rzymskiego państwa i społeczeństwa.

Marek Żyromski

Jaro Šašel, *Opera selecta*, ed. R. Bratož, M. Šašel-Kos, Ljubljana, Narodni Muzej, 1992 (Situla. Dissertationes Musei Nationalis Labacensis, 30), ss. 872, ilustracje w tekście.

Omawiana praca stanowi zbiór najważniejszych prac zmarłego w 1988 roku Jaro Šašela, najwybitniejszego współcześnie słoweńskiego badacza (rzymskiego) antyku. Prace Jego, o niekwestionowanym wkładzie badawczym, zaliczane są do światowego dorobku nauki. Šašew przyniosły Mu przede wszystkim wnikliwe studia epigraficzne, w tym głośna, trzytomowa praca (napisana wraz z żoną Anną) o inskrypcjach znalezionych na terenie Jugosławii i opublikowanych po roku 1903¹. Ideę zebrania w jednym tomie najważniejszych Jego prac, rozproszonych po różnych periodykach, należy w tym kontekście uznać za chęć z jednej strony uczczenia pamięci Zmarłego, z drugiej zaś umożliwienia światu naukowemu łatwiejszego dostępu do nich. Szczególnie, że Jaro Šašel koncentrował swą uwagę badawczą nie tylko na obszarze (byłej) Jugosławii, ale wychodził w swych poszukiwaniach daleko poza nią², bądź też wyniki jego ustaleń i przemyśleń stanowią znakomitą analogię do pozabalkkańskich obszarów Imperium Romanum.

Wydawcy zamieścili w tomie 92 artykuły spośród 160 ze spuścizny Jaro Šašela. Uporządkowane one zostały wg następujących działów merytorycznych:

I. studia onomastyczne i propozograficzne (21 rozpraw), wśród nich tak znane jak *C. Iulius Vepo* (s. 31-43)³, *Caesernii* (s. 54-74)⁴, *Barbii* (s. 99-119)⁵, *Zu T. Varius Clemens aus Celeia* (s. 206-211)⁶;

¹ Anna et Jaro Šašel, *Inscriptiones Latinae quae in Jugoslavia inter annos MCMXL et MCLX repertae et editae sunt*. Accedunt corrigenda ad volumen I operis V. Hoffler et B. Saria, *Antike Inschriften aus Jugoslawien*, Ljubljana 1963 (Situla, 5); *Inscriptiones Latinae quae in Jugoslavia inter annos MCMLX et MCMLXX repertae et editae sunt*. Accedunt nonnullae ad annos MCMXL-MCMLX pertinentes (praecipue in ephemeride Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku editae), Ljubljana 1978 (Situla, 19); *Inscriptiones Latinae quae in Jugoslavia inter annos MCMLIII et MCMXL repertae et editae sunt*, Ljubljana 1986 (Situla, 25).

² Por. chociażby: *Probleme und Möglichkeiten der onomastischen Forschung*, Akte des IV. Internationalen Kongresses für Griechische und Lateinische Epigraphik, Wien 1964, s. 352-368 (w omawianym tomie: s. 79-98); *Zur Rekrutierung der Prätorianer*, *Historia* 21, 1972, s. 474-480 (odpowiednio: 379-385); *Senatori ed appartenenti all'ordine senatorio provenienti dalle province romane di Dacia, Thracia, Mesia, Dalmazia e Pannonia*, w: *Epigrafia e ordine senatorio II*, Roma 1982 (Tituli, 5), s. 553-581; *Dreigenerationen-Intervall*, w: *Studien zur antiken Sozialgeschichte. Festschrift Friedrich Vittinghoff*, Köln-Wien 1980, s. 357-363.

³ *Živa Antika* 4, 1954, s. 346-363.

⁴ *Živa Antika* 10, 1960, s. 201-221.

⁵ *Eirene* 5, 1966, s. 117-137.

⁶ *ZPE* 51, 1983, s. 295-312.